

فصلنامه علمی پژوهشی اخلاق پژوهی

سال پنجم • شماره چهارم • زمستان ۱۴۰۱

Quarterly Journal of Moral Studies
Vol. 5, No. 4, Winter 2023

اجرای عدالت در اخلاق فضای مجازی

با تکیه بر آموزه‌های اسلامی

سبجان نقدی پور*

 10.22034/ethics.2023.50488.1568

چکیده

یکی از بزرگ‌ترین دستاوردهای عصر تکنولوژی، فضای مجازی است که بسیاری از حوزه‌های زندگی انسان عصر حاضر را دربرگرفته است و آن چنان با زندگی او عجین گشته است که تصور زندگی بدون آن را به سختی ممکن ساخته است. ارزش‌های اخلاقی که در فضای واقعی جریان دارد، در این جهان نوظهور نیز جریان دارد. یکی از مهم‌ترین و با ارزش‌ترین اصول اخلاقی که نقش بسزایی در اخلاقی شدن فضای مجازی دارد، اصل اخلاقی «عدالت» است. عدالت در فضای مجازی، معنا و مفهومی فراگیر دارد که بسیاری از شئون زندگی فردی و اجتماعی شهروندان دنیای مجازی را دربرگرفته است. هدف این پژوهش، پاسخ به سؤالاتی ناظر به مسئولیت‌های اخلاقی افراد مرتبط با فضای مجازی بر اساس اصل اخلاقی عدالت است. از یافته‌های این پژوهش هنجارها، بایدها و نبایدها و نیز گداهای اخلاقی افراد مرتبط با فضای مجازی بر اساس اصل اخلاقی عدالت است. روش تحقیق از نظر گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای و رصد میدانی فضای مجازی و از نظر ارائه اطلاعات، تحلیلی و از نظر هدف، کاربردی است.

کلیدواژه‌ها

عدالت، اخلاق، فضای مجازی، اخلاق فضای مجازی، اخلاق و حقوق سایبری.

* پژوهشگر و دانش‌آموخته سطح چهار حوزه علمیه قم، ایران. | sobhan.naghdipoor68@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۸/۲۶ □ تاریخ تأیید: ۱۴۰۱/۱۱/۱۰

■ نقدی پور، سبجان. (۱۴۰۱). اجرای عدالت در اخلاق فضای مجازی با تکیه بر آموزه‌های اسلامی. فصلنامه اخلاق پژوهی. ۵(۱۷)،

۱۰۳-۱۲۲. doi: 10.22034/ethics.2023.50488.1568

لزوم رعایت عدالت در زندگی فردی و اجتماعی انسان از ضروریاتی است که بر هیچ عقل سلیم و فطرت پاکی پوشیده و مخفی نیست. بی تفاوتی نسبت به عدالت و نشر ظلم در جامعه از جمله آسیب‌های جدی جوامع انسانی است که سبب گسترش شرور و نابودی نیکی و نیکوکاری می‌شود. با گسترش عدالت، هر فردی از اجتماع سعی می‌کند خود را به فضایل اخلاقی آراسته کرده و از پلیدی و رذائل دوری کند. از این‌رو، اصل اخلاقی عدالت به سبب نقش بازدارندگی و پیشگیری از زشتی‌ها می‌تواند به حفظ و ارتقای سلامت مادی و معنوی فرد و اجتماع کمک کند و از گسترش ناهنجاری‌ها جلوگیری کند. در باب اهمیت عدل این نکته کفایت می‌کند که بن‌مایه و اساس نظام عالم هستی از آسمان‌ها گرفته تا زمین و نظام‌های تشریحی و اخلاقی، بر اصل بنیادین عدالت پایه‌ریزی شده است؛ «بِالْعَدْلِ قَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ» (ابن‌ابی‌جمهور، ۱۴۰۳، ج ۴، ص ۱۰۲).

عدالت از معنا و مفهومی فراگیر برخوردار است، که تمام شئون زندگی فردی و اجتماعی انسان را دربرگرفته است. یکی از شئون زندگی انسان امروزی، زیست در فضای مجازی است. از این‌رو، عدالت، تمام شئون زیست در فضای مجازی را نیز شامل می‌شود.

فضای مجازی^۱ که مرگب از دو واژه «فضا» و «مجازی» است به فناوری‌ای اطلاق می‌شود که از طریق اتصال شبکه‌های رایانه‌ای و اینترنتی، هستی یافته است. امروزه مصداق بارز فضای مجازی فناوری‌های الکترونیکی و الکترومغناطیسی مانند رایانه، اینترنت، تلفن همراه و شبکه‌های اجتماعی است.

ساختار فضای سایبر که ماهیت حقیقی افراد را در پس صفر و یک پنهان می‌دارد، این مجال را فراهم می‌سازد تا در پشت این ارقام که پنهان‌گر هویت ایشان است، مرتکب اعمالی شوند که در فضای واقعی، بعید است دست به ارتکاب آنها بزنند (اللهیاری و مجیدی‌پست، ۱۳۹۳، ص ۱۴۶).

فضای سایبر به خاطر ویژگی‌هایی که دارد می‌تواند ماهیت حقیقی کاربران را پنهان کرده و این مجال را فراهم سازد که افراد با مخفی کردن هویت واقعی خود مرتکب اعمالی غیر اخلاقی شوند که به راحتی در فضای واقعی دست به ارتکاب آن نمی‌زدند. همچنین به جهت عدم حضور فیزیکی اسباب پرهیز از افعال غیر اخلاقی نظیر احساس گناه، شرم، حیا و ... که جنبه‌های

1. Virtual space

بازدارندگی برای فاعل اخلاقی دارد، پایبندی به اخلاق کمتر فعلیت می‌یابد. این ویژگی سبب می‌شود زیست اخلاقی کاربران در دنیای مجازی به خطر بیافتد. بر این اساس، زیست مجازی کاربران همانند زیست واقعی آنان در دنیای حقیقی، نیازمند رعایت اخلاق و یک‌سری ضابطه‌های اخلاقی است. از آموزه‌های وحیانی اسلام قابل استنباط است که اصل عدالت به عنوان یکی از ضوابط اخلاقی، برای اخلاقی شدن فضای مجازی لازم و ضروری است. از این رو، لازم است با مراجعه به آموزه‌ها و احکام اخلاقی قرآن کریم، روایات و سیره عملی اولیاء دین، مفهوم و شیوه‌های اجرای عدالت در اخلاقی فضای مجازی مورد بررسی قرار گیرد؛ هرچند که اصطلاح عدالت در فضای مجازی در متون دینی نیامده است.

به رغم فحص نویسنده، درباره پیشینه موضوع عدالت در اخلاق فضای مجازی، کتاب یا مقاله و پژوهش جامعی پیدا نشده است و شاید نزدیک‌ترین تحقیقاتی که به این موضوع صورت گرفته، آثار زیر باشد: بیران، (۱۳۹۴) در مقاله‌ای کوتاه در روزنامه جام‌جم با عنوان «فضای مجازی و عدالت اجتماعی»، به کارکردهای مثبت فضای مجازی در حوزه عدالت اجتماعی پرداخته است. همچنین عاملی (۱۳۸۴) در مصاحبه‌ای مختصر با خردنامه همشهری با عنوان «عدالت در عالم مجاز/ عدالت فضای مجازی»، به نقش فضای مجازی در تحقق عدالت توزیعی پرداخته است.

آنچه این نوشتار را از دیگر تحقیق‌ها در این زمینه متمایز می‌کند، افزون بر رویکرد و نگاه اخلاقی محض به موضوع، به اهتمام پژوهش حاضر بر بررسی تفصیلی معنا و مفهوم عدالت در فضای مجازی و مسئولیت‌های عادلانه افراد مرتبط با فضای مجازی و نیز ارائه گداهای اخلاقی به منظور تطبیق مفهوم عدالت بر مصادیق و نحوه عمل به آن در فضای مجازی بر می‌گردد.

با توجه به نکات پیش‌گفته، پژوهش حاضر ضمن بیان معنای عدل ورزیدن، به تبیین مسئولیت‌های افراد مرتبط با فضای مجازی، بر اساس اصل اخلاقی عدالت و راه‌های تحقق عدالت در فضای مجازی - از نگاه آموزه‌های اسلامی - پرداخته است. روش پژوهش حاضر از نظر گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای و رصد میدانی فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی و از نظر ارائه اطلاعات، تحلیلی و از نظر هدف، کاربردی است.

ضرورت مراعات اصل اخلاقی عدالت در فضای مجازی

در جهان کنونی که فضای مجازی آن را تسخیر کرده و تمام شئون آن را تحت حکمرانی خود

در آورده است، خروج از زمینه عدالت، موجب تجاوز و تصرف حقوق مادی و معنوی افراد و جوامع می‌گردد و سبب رخت بستن امنیت اخلاقی از میان جوامع انسانی می‌شود. تجاوز به عدالت توسط افراد مرتبط با فضای مجازی، جوامع انسانی را از مسیر اخلاق خارج کرده و انسانیت را دچار رکود و سقوط خواهد کرد.

ضرورت عدالت با هم زمانی دنیای سایر موضوعیت اساسی یافته است؛ زیرا اطلاعات و ارتباطاتی که به سرعت در فضای مجازی رد و بدل می‌شوند اگر مبتنی بر زیر پا گذاشتن عدالت باشند با سرعتی شتابگیر جامعه جهانی را به نابودی سوق خواهند داد. «پیوند و اتصال به شبکه جهانی اینترنت، به روشنی گویای این واقعیت است که ویرانگری و آسیب‌رسانی می‌تواند در یک لحظه، سراسر جهان را فراگیرد» (الله‌یاری، و مجیدی‌پرست، ۱۳۹۳، ص ۱۴۶). در طرف مقابل، نیز توسعه‌پذیری دنیای مجازی، ظرفیتی فراهم کرده تا عدالت به گونه‌ای در جهان گسترش یابد که در طول تاریخ بشری سابقه نداشته است.

اصل عدالت در فضای مجازی از منظر آموزه‌های وحیانی می‌تواند محیط سالمی را به وجود آورد که فضایل اخلاقی چون حفظ حریم خصوصی، مراعات حقوق الناس، صداقت و امانت‌داری را در این فضا حکم‌فرما سازد که در این صورت فضای مجازی به محیطی اخلاقی تبدیل شده و افراد را در راه رسیدن به کمال و هدف غایی اخلاق که همان رضوان‌الله باشد (حسینی‌زاده، ۱۳۹۹، ص ۸۵)، یاری می‌نماید. در غیر این صورت، این فضا به محیط فساد، فحشا، بی‌بند و باری، تجاوز و انحرافات جنسی مبدل خواهد شد و افراد را از کمال و هدف غایی دور می‌سازد.

مفهوم‌شناسی

بررسی و تحلیل «اصل اخلاقی عدالت در فضای مجازی» مستلزم آن است که مفاهیم عدالت، افراد مرتبط با فضای مجازی و کُد اخلاقی به طور مختصر روشن شود:

عدالت

عدالت از مفاهیمی است که انسان برای درک مفهوم آن نیازمند به تعریف نیست؛ چه آن که انسان به صورت فطری مصادیق آن را درک می‌کند و همین فطری بودن آن است که موجب شده تعریف‌های آن در جوامع مختلف بسیار به هم نزدیک باشد (شجاعی، ۱۳۹۲، ص ۱۳۷). «عدل» در

لغت نقیض جور (جوهری، ۱۴۲۶، ج ۵، ص ۱۷۶۰) است و به معنای حد متوسط بین افراط و تفریط، (زبیدی، بی تا، ج ۱۵، ص ۴۷۱) رعایت مساوات، (راغب اصفهانی، ۱۳۸۲، ص ۵۵۲) رعایت تناسب کیفر و پاداش با عمل و حکم به حق (زبیدی، بی تا، ج ۱۵، ص ۴۷۱) آمده است. همچنین در معنای راه، (فراهیدی، ۱۴۲۱، ج ۲، ص ۲۹) فدیة و معادل غیر هم جنس (زبیدی، بی تا، ج ۱۵، ص ۴۷۱) به کار رفته است و چون انسانی را به این صفت توصیف کنند، منظور آن است که قول و قضاوتش پسندیده و پذیرفته است (فراهیدی، ۱۴۲۱، ج ۲، ص ۲۹)

عدالت در فرهنگ اخلاقی دارای دو معنای عام و خاص است (نراقی، بی تا، ج ۲، ص ۲۲۵ و ۲۲۹/ نراقی، ۱۳۷۷، ص ۴۸۵) عدالت به معنای عام، «حکومت عقل عملی بر دیگر قوای نفسانی مثل وهم، خیال، غضب و شهوت است. نتیجه حکومت عقل بر قوای نفسانی، اعتدال قواست. کسی که عقل بر وجودش حکومت کند، غضب و شهوت و وهمش متعادل می شود؛ چنانکه نه راه افراط می روند، نه راه تفریط و جز به فرمان عقل و شرع حرکت نمی کنند» (تهرانی، ۱۳۹۲، ج ۱۴، ص ۴۸).

«عدالت» به معنای خاص که صفت فعل است و ناظر به رفتار آدمی، در محاورات عرفی دارای چهار معنا و کاربرد است. نخستین معنای عدالت، مراعات حدود است؛ به این معنا که انسان در گفتار و کردار خود حدود عقلی و اخلاقی را مراعات نماید و بر خلاف عقل و اخلاق چیزی نگوید و کاری نکند. «اگر کسی در گفتار و کردار خود حدود عقلی و شرعی را مراعات کند و بر خلاف عقل و شرع چیزی نگوید و کاری نکند، عادل نامیده می شود» (تهرانی، ۱۳۹۲، ج ۱۴، ص ۵۰). دومین معنای عدالت رعایت تساوی و اجتناب از تبعیض است؛ به این معنا که اگر انسان با گروهی از افراد مختلف مواجه است، بین آنها جز به استحقاق تفاوتی نگذارد و با همه یکسان رفتار کند. سومین معنای عدالت رعایت حقوق دیگران است؛ به این معنا که هیچ کس و هیچ چیز را از حق خود محروم نسازد (تهرانی، ۱۳۹۲، ج ۱۴، ص ۵۱). آخرین معنا و کاربرد عدالت که از کلام امام علی (ع) برگرفته شده است به معنای قرار دادن و قرار یافتن هر چیز در جای خود است؛ «الْعَدْلُ يَضَعُ الْأُمُورَ مَوَاضِعَهَا» (نهج البلاغه، حکمت ۴۳۷) «این مفهوم از عدالت که مفهومی کهن از عدالت است، بدین معناست که هر چیز و هر کس، در هر حوزه و جایگاهی، آنجا قرار گیرد که بایسته و شایسته آن است» (دلشاد تهرانی، ص ۸).

از آنجا که عدالت در همه ابعاد زندگی انسان، باید رعایت شود، عدالت از جنبه های گوناگون دارای اقسام است. عدالت در یک تقسیم بندی به عدالت اجتماعی و عدالت فردی تقسیم می گردد. از جمله مهم ترین عواملی که سبب هرج و مرج و بیمار شدن جامعه می شود، بی عدالتی

اجتماعی است که خود اقسامی دارد: عدالت در ریاست و رهبری، عدالت در قضاوت، عدالت در سیاست. عدالت فردی، به این معناست که انسان در محیط شخصی خود، گناه نکند و مرتکب حرام و جرم نشود (تعریف فقهی عدالت). عدالت در فقه، به معنای ترک گناه کبیره و عدم اصرار بر گناهان صغیره است (فیض، ۱۳۷۸، ص ۳۳۷).

واژه عدالت در حوزه علوم اجتماعی و فلسفه سیاسی، عمدتاً در معانی خاص به کار می‌رود که ناظر به دو امر است که ارسطو در کتاب مشهورش (اخلاق نیکوماخوس) به آنها اشاره کرده است. او عدالت را به دو بخش تقسیم کرده است: (۱) عدالت توزیعی؛ (۲) عدالت کیفری. (دبیا، ۱۴۰۰، ص ۵۱). عدالت توزیعی ناظر به اصول حاکم بر توزیع عادلانه منافع و مسئولیت‌های اجتماعی در حوزه امور مادی نظیر توزیع مواد غذایی، مراقبت‌های بهداشتی، برخورداری از سرپناه، درآمد و ثروت و غیر این موارد نظیر حق رأی و آزادی بیان است (واعظی، ۱۳۸۳، ص ۱۹۱). عدالت کیفری با مجموعه عملکردهای ثابت و نظام‌های سازمانی که برای تحدید و نظم بخشی اعمال شهروندان و پایدار کردن کنترل‌های اجتماعی و پیشگیری از جرم و اجرای ضمانت‌ها و بازپروری مجرمان و حمایت شهروندان وجود دارند، شکل می‌گیرد (دبیا، ۱۴۰۰، ص ۵۲، به نقل از رادرفورد).

عدالت مورد نظر در این پژوهش، تمامی شکل‌های عدالت به معنای خاص را دربر می‌گیرد و نمی‌توان آن را محدود به نوع خاصی از عدالت کرد و هر کدام از وجوه مفهوم عدالت به معنای خاص در موقعیت خاص سایبری، معنا پیدا می‌کند؛ چنان‌که وجوب عدالت، مطلق است و در حق افراد خاصی نیست، بلکه تمامی افراد اعم از کارمند، کارگر، معلم، مغازه‌دار، راننده، پزشک و ... را با معنای خاص خود شامل می‌شود.

افراد مرتبط با فضای مجازی

فعالیت‌های سایبری در حوزه فضای مجازی در سه حیطه تولید و ترویج، کاربری و بهره‌برداری، حاکمیت و سیاست‌گذاری دسته‌بندی می‌شود. از این‌رو، افراد مرتبط با فضای مجازی به همه کسانی که به نوعی با فضای مجازی در ارتباط هستند، اطلاق می‌شود؛ اعم از تولیدکنندگان و مروجان محتوای سایبری، کاربران عادی و نهادهای حاکمیتی.

منظور از «تولید محتوا» کلیه «فعالیت‌هایی است که برای تولید محتوا (به صورت‌های متنی، صوتی تصویری و مانند آن) و تولید نرم‌افزار و سخت‌افزار در عرصه فاوا انجام می‌شود» (رحمتی،

۱۳۹۶، ص ۱۸۳). منظور از محتوا، داده‌ها^۱ و اطلاعاتی مجازی است که از طریق فضای سایبری توزیع می‌شوند که می‌تواند در قالب متن، صوت، تصویر ویدیو یا فایل کاربردی باشد و به لحاظ موضوعی هم شامل اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، دینی، آموزشی، سرگرمی و ... می‌شود. مقصود از ترویج کلیه تلاش‌هایی است که برای رساندن محتوای سایبری به دست کاربران و استفاده‌کنندگان از طریق ارائه خدمات و اشتراک‌گذاری محتوای سایبری، انجام می‌شود.

مقصود از «کاربری و بهره‌برداری»، هر گونه استفاده از محتوا یا امکانات فضای مجازی و نرم‌افزارها و سخت‌افزارهای مربوط به آن اعم از مطالعه مطالب یک سایت، دانلود یک کتاب یا مقاله یا فایل صوتی و تصویری، گشت و گذار در اینترنت و عضویت در شبکه‌های اجتماعی است. منظور از «نهادهای حاکمیتی» افراد و سازمان‌هایی هستند که از نظر قانونی موظف به سیاست‌گذاری، تدوین قانون و نظارت بر امور مرتبط با فضای مجازی هستند که عمدتاً بر دوش مرکز ملی و شورای عالی فضای مجازی، دولت و به‌ویژه وزارتخانه‌های ارتباطات و فناوری اطلاعات، آموزش و پرورش، اطلاعات، علوم، تحقیقات و فناوری، فرهنگ و ارشاد اسلامی، مجلس شورای اسلامی، قوه قضائیه، شورای عالی انقلاب فرهنگی، سازمان صدا و سیما، نیروی انتظامی به ویژه پلیس فضای تولید و تبادل اطلاعات (فتا)، کارگروه تعیین مصادیق مجرمانه، سازمان تبلیغات اسلامی و حوزه‌های علمیه به عنوان متولی تربیت و اخلاق جامعه است.

مقصود از کُد اخلاقی، آیین‌نامه و دستورالعمل اجرایی اصل اخلاقی عدالت در فضای مجازی است. «کُد اخلاقی دستورالعمل اجرایی یک آموزه یا قاعده اخلاقی است» (حسینی قلعه بهمن، ۱۳۹۶، ص ۹۲).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

اجرای عدالت در فضای مجازی

ویژگی‌های فضای مجازی همچون امکان مخفی کردن هویت واقعی، زمینه‌ها و بستر زیر پا گذاشتن عدالت و ظلم و ستم به افراد و جوامع انسانی را به راحتی فراهم می‌آورد. از این رو، اصل اخلاقی عدالت در حوزه اخلاق فضای مجازی نیز رخ کرده و موجب قوام و پایداری نظام اخلاق فضای مجازی می‌گردد و غفلت از این نکته افراد را در پیمودن مسیر درست تکامل و نیل به مراتب والای سعادت اخروی باز می‌دارد.

«عدالت» اصلی فراگیر برای همه افراد مرتبط با فضای سایبری است که می‌تواند چارچوب منطقی را در فضای مجازی حاکم نماید؛ به گونه‌ای که هر فردی در هر موقعیت سایبری اعم از موقعیت تولید و ترویج، کاربری و حاکمیتی قرار گیرد به وظیفه عادلانه خویش عمل می‌کند که از این طریق زمینه اخلاقی شدن فضای مجازی فراهم می‌گردد. عدالت در فضای مجازی از جمله الزامات اخلاقی است که بحث درباره آن، دامنه‌ای وسیع دارد. دامنه این الزام اخلاقی می‌تواند تمام رفتارهای سایبری افراد مرتبط با فضای مجازی حتی جزئی‌ترین افعالی که از آنان در ارتباط با فضای مجازی سر می‌زند، در بر گیرد.

عدالت در تولید و ترویج محتوا

اولین کاربرد اصل اخلاقی رعایت عدالت، مربوط به تولیدکنندگان محتوا و ترویج‌دهندگان محصولات سایبری است. عدالت که ناظر به رفتار سایبری تولیدکنندگان و ترویج‌کنندگان محتوای سایبری است، می‌تواند دارای چهار معنا و کاربرد باشد. نخستین معنای عدالت، رعایت حدود است؛ به این معنا که تولیدکنندگان و ترویج‌کنندگان محتوای سایبری در تولیدات و ترویجات سایبری خود حدود اخلاقی، شرعی، عقلی و قانونی را مراعات نمایند و بر خلاف شئون اخلاقی، عقلی، قانونی و شرعی محتوایی تولید و ترویج نمایند. چنین عدالتی با احترام گذاشتن این افراد به فرهنگ، سنت و باورهای مذهبی کاربران و اجتناب از تولید و توزیع هر داده‌ای که با این مؤلفه‌ها در تضاد است، به دست می‌آید.

دومین معنای عدالت، عدالت توزیعی است؛ به این معنا که محتوای تولید شده را به درستی بین افرادی که به آن نیاز دارند و قصدی بر استفاده غیر اخلاقی از آن ندارند، توزیع و ترویج کنند و با تفاوت نگذاشتن بین کاربران، محصولات سایبری را بدون تبعیض در اختیار آنان قرار دهند. عدالت توزیعی با فراهم نمودن زمینه دسترسی کاربران به محتوای سایبری و مقابله با هر آنچه که مانع دسترسی بدان است، به دست می‌آید.

سومین معنای عدالت، رعایت حقوق سایبری کاربران در تولید و ترویج و بازنشر داده‌های سایبری است؛ به این معنا تولیدکنندگان و بازنشر کنندگان سایبری هیچ کاربر و استفاده‌کننده‌ای را از حقوق سایبری خود همانند دسترسی آزاد به اطلاعات و داده‌های مجازی، امنیت سایبری، حفظ اطلاعات و داده‌های شخصی و نیز حفظ حریم خصوصی آنان محروم نسازند و با هر مانع

و آسیبی که به حقوق سایبری آنان لطمه می‌زند، مقابله کنند. آخرین مفهوم و کاربرد عدالت برای صاحبان این حوزه سایبری، قرار دادن و قرار یافتن هر محتوای سایبری تولید شده و ترویج یافته در جای خود است؛ بدین معنا که تولید محتوای سایبری و رساندن آن به دست کاربران به گونه‌ای باشد که بایسته و شایسته است آن است. در مقابل ارزش اخلاقی رعایت عدالت در تولید و ترویج محتوای سایبری، ظلم و ستم است. ظلم و ستم در تولید و ترویج محتوای سایبری به این معناست که صاحبان این حیطه سایبری، فعالیت سایبری خود را در قالب اضرار و آزار به دیگران، نقض مالکیت مادی و معنوی کاربران و همچنین سرقت اطلاعات آنان تنظیم نمایند؛ به گونه‌ای که با محتوای تولیدی یا ترویجی خود به حقوق کاربران اعم از حقوق سایبری، مالی، جانی، روانی، آبرویی و... تجاوز کنند. از دیگر معانی ظلم و ستم در حیطه تولید و ترویج سایبری، محروم ساختن کاربران از حقوق سایبری همچون مانع شدن در دسترسی آزادانه کاربران به کسب اطلاعات و دانش در فضای مجازی و نقض حریم خصوصی کاربران است.

۱۱۱

بعضی از مصادیق و گداهای اخلاقی اصل عدالت در حیطه تولید و ترویج محتوای سایبری عبارت است از تفاوت قائل نشدن بین کاربران در ارائه خدمات سایبری؛ پرهیز تولیدکنندگان نرم‌افزار از نقض حریم خصوصی کاربران؛ دغدغه‌مندی و تلاش در جهت حفظ اطلاعات کاربران؛ عدم سوء استفاده از اطلاعات کاربران توسط تولیدکنندگان نرم‌افزار و استارت آپ‌ها؛ بالابردن کیفیت ساختار و الگوریتم امنیتی نرم افزارها در جهت جلوگیری از هک و سرقت اینترنتی؛ عدم انتشار و ترویج بدافزار و هر نرم‌افزاری که به امنیت آن اطمینان ندارند؛ مراعات کردن شئون اخلاقی در ساخت فیلم و کلیپ؛ عدم تولید محتوای سایبری غیر اخلاقی؛ عدم انتشار و اشتراک‌گذاری محتوای سست‌کننده معنویت و اخلاق در شبکه‌های اجتماعی؛ احترام گذاشتن به فرهنگ و عقاید مخاطب در تولید و ترویج محتوا.

یکی از گداهای فضایل اخلاقی که در علم اخلاق اسلامی ذیل عدالت خوانده می‌شود، راستی و صداقت است. ابوعلی مسکویه بسست و يك فضیلت تحت «عدالت» ذکر می‌کند که نخستین آنها صداقت است (مسکویه، ۱۳۸۴، ص ۴۴). از این رو، یکی از گداهای خدشه‌ناپذیر عدالت در حیطه تولید و ترویج محتوای سایبری، راستی و صداقت است. راستی و صدق نقش فراوانی در تمام مراحل تولید و خدمات محتوا و رساندن آن به دست کاربر دارد و بدون آن آسیب فراوانی به افراد جامعه وارد می‌آید. کذب و دروغ، نیرنگ، شیادی، سرقت، ریا، دوچهرگی، خلاف‌گویی، عوام‌فریبی، تملق و ده‌ها رذیله دیگر از مظاهر فقدان راستی و صدق در فعالیت‌های سایبری است که

بنیان فضای مجازی را فرو می‌ریزد. «در روابط چند سویه و هم‌زمان دنیای مجازی، اطلاعات دورغ و هویت‌های مجازی مبتنی بر عدم صداقت، نقشی بسیار مُخرَب‌تر از دنیای فیزیکی دارد و بی‌اعتمادی حاصل از آن، آرامش جامعه بشری را سلب می‌کند» (صانع‌پور، ۱۳۹۶، ص ۲۳۲).

صدق و راستی برای تولیدکنندگان و انتشاردهندگان محتوای سایبری به معنای همگام‌سازی و مطابقت با واقعیت است. به بیان دیگر، فعّالان حیطة تولید و پخش سایبری زمانی به صدق و راستی متّصف می‌شوند که فعالیت سایبری آنان با آن چه که حقیقت و واقعیت دارد، مطابقت داشته باشد. این مطابقت به خاطر فعالیت‌های گوناگون این افراد در استفاده از ابزارهای فناوری اطلاعات و ارتباطات، می‌تواند جلوه‌های مختلفی در فضای سایبری از جمله نیت و قصد و رفتار و گفتار سایبری آنان داشته باشد.

صدق و راستی در رفتار و گفتار

رفتار و گفتار تولیدکنندگان و ترویج‌دهندگان محتوای سایبری باید با واقعیت مطابقت داشته باشد؛ بدان معنا که این افراد هر آن چه که تولید و پخش می‌کنند، راست و صادق باشد و از بیان مطالبی که خلاف واقع است، پرهیز کنند، امام صادق (ع) می‌فرماید: «مَنْ صَدَقَ لِسَانُهُ رَكَى عَمَلُهُ» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۰۴).

بعضی از کُدها و آیین‌نامه‌های اجرایی صدق و راستی در حوزه تولید و ترویج محتوای سایبری عبارت است از عدم تولید محتوای فیک و جعلی برای کسب درآمد و افزایش دنبال‌کنندگان، پرهیز از ارسال و بازنشر محتوای غیر واقعی / جعلی (فیک)؛ تولید و اشتراک‌گذاری آنچه که حقیقت است و دوری از تقطیع و ارسال یک جانبه و ناقص اخبار و اطلاعات؛ اجتناب از بیان مطالب خلاف واقع در ساخت اخبار و کلیپ؛ توصیف عین واقعیت در ساخت داده‌های متنی، عکسی و فیلمی؛ دقت در منابع اطلاعاتی قوی و محکم برای ساخت و انتشار محتوای سایبری از جمله اخبار؛ عدم تولید و انتشار اخباری که به صحت و سقم آن اطلاع کافی ندارد؛ رعایت اصول سواد رسانه‌ای در ساخت محتوای سایبری.

صدق و راستی در نیت و قصد

صدق و راستی در نیت برای تولیدکنندگان و انتشاردهندگان محتوای سایبری به معنای آن است

که این افراد در فعالیت سایبری، انگیزه‌ای جز حق و حقیقت نداشته و هدف خود را بر فعالیت سایبری خداپسندانه متمرکز نمایند. این افراد قصد و نیت خود از تولید و نشر داده‌های مجازی، را برای خداوند متعال و خدمت به بندگان او خالص کرده که در نتیجه به واسطه راستی و صداقت در نیت از انحرافات متداول در انگیزه‌ها، مانند کسب درآمد از هر طریقی، خودنمایی و سوءاستفاده از اطلاعات دیگران دوری می‌کنند. پیغمبر گرامی اسلام (ص) درباره اهمیت صدق و راستی در تمام حوزه‌های انسانی از جمله نیت می‌فرماید: «عَلَيْكُمْ بِالصِّدْقِ، فَإِنَّ الصِّدْقَ يَهْدِي إِلَى الْبِرِّ وَإِنَّ الْبِرَّ يَهْدِي إِلَى الْجَنَّةِ» (پابنده، ۱۳۸۲، ص ۵۷۲).

بعضی از کدهای رفتاری فضیلت اخلاقی صدق و راستی در نیت برای تولیدکنندگان و ترویج‌دهندگان داده‌های سایبری عبارتند از در نظر گرفتن انگیزه‌های الهی برای ارسال اخبار و محتوای تصویری مجازی؛ اجتناب از ریا و خودنمایی در ساخت و ارسال محتوای سایبری؛ در نظر گرفتن آسایش و آرامش زندگی مردم در تولید و ترویج محتوای سایبری.

عدالت برای کاربران و استفاده‌کنندگان

دومین کاربرد اصل اخلاقی عدالت برای افراد مرتبط با فضای مجازی ویژه کاربران و استفاده‌کنندگان و بهره‌وران از فضای مجازی است. نخستین معنای عدالت برای کاربران سایبری، رعایت حدود است؛ به این معنا که کاربر در فعالیت‌های سایبری خود اعم از رفتارها و گفتارهای سایبری حدود اخلاقی و عقلی را مراعات کند و بر خلاف حکم عقل و وجدان اخلاقی خود چیزی نگوید و فعالیت سایبری انجام ندهد. به چنین کاربری که در گفتار و کردار سایبری خود حدود اخلاقی را مراعات کند و بر خلاف وجدان اخلاقی فعالیت سایبری انجام ندهد، «عادل» گفته می‌شود.

دومین معنای عدالت برای کاربران رعایت تساوی و اجتناب از تبعیض و یا همان عدالت توزیعی است؛ به این معنا که اگر در فضای مجازی با گروهی از افراد مختلف مرادده دارد، بین آنها جز به استحقاق تفاوتی نگذارد و با همه یکسان رفتار کند. چنین عدالتی با فراهم نمودن زمینه دسترسی دیگر کاربران به فضای سایبری و مقابله با هر آنچه که مانع دسترسی بدان است، به دست می‌آید.

سومین معنای عدالت، رعایت حقوق سایبری دیگر کاربران است؛ به این معنا که هیچ کاربر و استفاده‌کننده‌ای را از حقوق سایبری خود همانند دسترسی آزاد به داده‌های مجازی، حفظ

اطلاعات و داده‌های شخصی و نیز امنیت سایبری و حفظ حریم خصوصی آنان محروم نسازد و با هر مانع و آسیبی که به حقوق سایبری آنان لطمه می‌زند، مقابله کنند. آخرین مفهوم و کاربرد عدالت برای کاربران، قرار دادن و قرار یافتن هر فعالیت سایبری کاربر در جای خود است؛ بدین معنا که کاربر در فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی به گونه‌ای فعالیت نماید که بایسته و شایسته است آن است. این مطلب در بسیاری از موارد با مراجعه کاربران به وجدان اخلاقی خود به دست می‌آید؛ بدین معنا که کاربران برای شناسایی فعالیت سایبری خود که آیا چنین فعالیتی مطابق عدالت در جای خود انجام گرفته یا نه، می‌توانند به وجدان اخلاقی خود رجوع کرده و حکم آن را شناسایی کنند.

در مقابل اصل عدالت برای کاربران فضای مجازی، رذیله اخلاقی ظلم و ستم است. ظلم و ستم کاربران در فعالیت‌های سایبری ممکن است نسبت به دیگران و یا نسبت به خویشان صورت پذیرد. ظلم و ستم به دیگران به این معناست که کاربران فعالیت سایبری خود را با تجاوز به حقوق سایبری و محروم ساختن آنان از دسترسی به آن حقوق، آزار و اذیت مجازی و یا تجاوز به مالکیت مادی و معنوی آنان همراه سازند. مفهوم ظلم و ستم نسبت به خود کاربر به معنا آن است که کاربر، فعالیتی در فضای مجازی انجام دهد که سبب آسیب به معنویت، اخلاق و هر آنچه که امانت الهی در نزد اوست شود و او را از دستیابی به بالاترین حد کمال که رسیدن به مرتبه قرب و رضوان الهی باشد، باز بدارد (گرامی، ۱۳۹۶، ص ۹۹). خداوند متعال - در قرآن کریم - هر گونه تعدی به حدود الهی و گذر از مرزهای انسانیت که در اخلاق به آن رذائل اخلاقی گفته می‌شود را مصداق ظلم به خویشان انگاشته و می‌فرماید: «وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ» (سوره طلاق، ۶۵، آیه ۱).

از جمله کدهای اخلاقی عدالت برای کاربران فضای مجازی آن است که به حقوق و حدود دیگران از جمله حریم شخصی آنان احترام گذاشته و به آن تجاوز ننمایند. کاربران نباید با فعالیت سایبری خود موجبات محروم ساختن دیگران از دسترسی به حقوق سایبری همچون دسترسی به شبکه‌های اجتماعی، فراهم کنند. همچنین تعدی نکردن به حدود الهی در فعالیت‌های سایبری، رها نگذاشتن خود در خواسته‌های شهوانی در فضای مجازی، بهره‌برداری صحیح از نعمت فضای مجازی، غافل نشدن از شکوفاسازی استعدادهای انسانی و غفلت نکردن از تربیت و تزکیه نفس انسانی، از دیگر آیین‌نامه‌های اجرایی اصل عدالت برای کاربران فضای مجازی است. بعضی دیگر از کدها و دستورالعمل‌های اجرایی اصل اخلاقی عدالت و دوری از ظلم برای

کاربران فضای مجازی عبارت است از:

پرهیز از فعالیت‌های مجازی که موجب فیلتر شدن شبکه‌های اجتماعی می‌گردد؛ اجتناب از هک و سرقت اینترنتی؛ اجازه گرفتن از دیگران جهت عضویت آنان در کانال‌ها و شبکه‌های اجتماعی؛ عدم عضویت و دنبال نکردن کانال‌های غیراخلاقی؛ پرهیز از پرسه‌زنی‌های بی‌هدف در شبکه‌های اجتماعی و اتلاف وقت؛ دقت کاربران در استفاده از محتوای سایبری سالم و اخلاقی؛ پرهیز از تماشای فیلم و عکس‌های غیراخلاقی و مضر به معنویت و اخلاق.

از منظر آموزه‌های دینی یکی از گونه‌های کاربرد عدالت در فضای مجازی، گفتار عادلانه است: «وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ» (سوره انعام، ۸، آیه ۱۵۲). گفتار عادلانه تمام وجوه تعاملات مجازی کاربران اعم از گفتاری و شنیداری، کنشی و واکنشی آنان را در بر می‌گیرد. بر این اساس، کاربران در گفت‌وگوهای مجازی خود به انصاف و عدالت صحبت نمایند و از حرف‌هایی که برای دیگران و نیز جامعه ضرر دارد حفظ کند. همچنین وقتی که دیگران را قضاوت می‌کنند، حقوق آنها را لحاظ کرده و هرگز دشمنی با اشخاصی، آنان را از مسیر عدالت در تعاملات مجازی خارج نکند؛ «وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ» (سوره مانده، ۵، آیه ۸). علامه طباطبایی درباره معنای آیه ۵ سوره انعام می‌نویسد:

باید مراقب گفتارهای خود باشید و زبان خود را از حرف‌هایی که برای دیگران نفع و یا ضرر دارد حفظ کنید و عاطفه قربانیت و هر عاطفه دیگری شما را به جانبداری بیجا از احدی وادار نکند و به تحریف گفته‌های دیگران و تجاوز از حق و شهادت بناحق یا قضاوت ناروا وادار نسازد (علامه طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۷، ص ۵۱۹).

یکی از نکات مهم مربوط به گفتار عادلانه در فضای مجازی، ارائه معیار و ضابطه به کاربران است تا به وسیله آن متوجه شوند که چه کلام و سخنی مصداق گفتار عادلانه است. بر اساس آموزه‌های دینی، یکی از معیارهای پی بردن به گفتار عادلانه آن است که کاربران خود را در جای دیگران ببینند، هر چه را برای خود می‌پسندند، برای دیگران نیز بیسندند و از هر چه برای خود بیزارند برای دیگران نیز بیزار باشند. بر اساس این ضابطه و معیار، کاربر باید توجه داشته باشد که در فضای مجازی دوست دارد دیگران با او چگونه گفتاری داشته باشند؟ چنین فردی همان‌گونه که دوست دارد و توقع دارد دیگر کاربران در تعاملات مجازی با کلامی نیکو و پسندیده با او گفت‌وگو کنند، خود نیز مطابق آن با دیگر افراد گفت‌وگو و تعامل داشته باشد. امیرالمؤمنین علی (ع) در وصیت به فرزندش، این معیار معاشرتی را این‌گونه توصیف می‌فرماید: «یا بُنِی

اجْعَلْ نَفْسَكَ مِيزَانًا فِيمَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ غَيْرِكَ فَأَحْبِبْ لِغَيْرِكَ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ وَإِكْرَهُ لَهٗ مَا تَكْرَهُ لَهَا وَ لَا تَظْلِمِ كَمَا لَا تُحِبُّ أَنْ تُظْلَمَ» (نهج البلاغه، نامه ۳۱).

کاربران در صورتی می‌توانند گفتار عادلانه را رعایت کنند که این معیار را همیشه در دست داشته باشند، یعنی پیوسته خود را به جای دیگران فرض کنند. در این صورت است که در تعاملات مجازی، کلامی را بر زبان نمی‌آورند که موجب آزار ورنجش دیگران شود؛ چون دوست ندارد در مورد خودش چنین سخنانی گفته شود.

از کدهای اخلاقی گفتار عادلانه در فضای مجازی درست صحبت کردن و بیان متناسب کلمات و جملات در نحوه گفت‌وگو چت و پیامک است که بدون خشونت، همراه با رعایت ادب کلامی و عاری از کلمات نامناسب و زشت باشد. همچنین به دور بودن ظاهر و محتوای کلام کاربر از تحقیر و کوچک کردن دیگران، دقت در انتخاب واژه‌های گفت‌وگو برای انتخاب کلمات زیبا و دوری از الفاظ سبک، زشت و رکیک نیز از دیگر کدهای این اصل اخلاقی در فضای مجازی است.

از دیگر آیین‌نامه‌های اجرایی اصل اخلاقی گفتار عادلانه کاربران در فضای مجازی می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد: اتخاذ واژه‌ها و کلمات مناسب در پیام‌های صوتی، تصویری و متنی؛ رعایت ادب در مناظرات و مشاجرات مجازی؛ دوری از دادزدن و صحبت بلند در پیام‌های صوتی و تصویری؛ دقت در استفاده از استیکر و ایموجی مناسب در گپ‌ها و گفت‌وگوهای مجازی؛ عدم ارسال عکس و پیام که سبب سوءتفاهم می‌شود؛ دوری از به کار بردن الفاظ رکیک و قبیح در گفت‌وگوی مجازی؛ دوری از تحریف گفته‌های دیگران؛ پرهیز از فحش و ناسزاگویی در مشاجرات مجازی؛ اجتناب از توهین و افترا در بحث‌هایی که در کانال و شبکه‌هایی اجتماعی صورت می‌گیرد و اجتناب از پیام‌های آتشین که حاوی واژه‌های تهاجمی است.

رعایت عدالت از سوی نهادهای متولی فضای سایر

سومین کاربرد اصل اخلاقی عدالت، مربوط به نهادهای حاکمیتی و متولیان فضای مجازی است. مفهوم عدالت برای این دسته افراد که برگرفته از معنای عدالت از دیدگاه افلاطون است به معنای آن است که این افراد به وظایف خاص خود عمل کرده و در انجام وظایف کوتاهی نمایند؛ عدالت از دیدگاه افلاطون آن است که «آدمی وظیفه خاص خود را انجام دهد. یعنی طبقات مختلف جامعه، زمامداران، پشه‌وران، سپاهیان و پاسداران، تنها به وظیفه خاص خود

عمل کنند» (ترک، ۱۳۹۲، ص ۱۰۵).

افزون بر این مفهوم، بعضی از معانی عدالت همچون مراعات حدود، یکسان رفتار نمودن بین افراد، محروم نساختن دیگران از دسترسی به حقوق سایبری و قرار دادن هر چیز در جای خود، در نهادهای متولی فضای سایبر معنا پیدا می‌کند.

مفهوم عدالت توزیعی برای متولیان سایبری به معنای توزیع عادلانه امکانات فضای مجازی، گسترش همگانی اینترنت و شبکه‌های اجتماعی، مراقبت‌های سایبری، تهیه سرپناه سایبری امن و اخلاقی برای شهروندان سایبری، فراهم نمودن فضای مجازی در جهت درآمد و ثروت همگانی و غیر این موارد نظیر حق رأی و آزادی عمل و بیان در فضای مجازی است. رفتار عادلانه برای متولیان سایبری با رعایت کردن حقوق سایبری شهروندان دنیای مجازی، محروم نساختن دیگران از دسترسی به فضای مجازی و ابزارهای آن، جلوگیری و مقابله با موانع استفاده صحیح از فضای مجازی و نیز تفاوت نگذاشتن بین افراد در ارائه خدمات سایبری معنا پیدا می‌کند.

عدالت کیفری برای متولیان سایبری با نظم‌بخشی به فضای مجازی و اعمال شهروندان مجازی و پایدار کردن کنترل‌های اجتماعی و پیش‌گیری از رذایل اخلاقی و جرم‌های سایبری و اجرای ضمانت‌ها و بازپروری مجرمان سایبری و حمایت از شهروندان مجازی، محقق می‌شود. عدالت کیفری برای متولیان سایبری می‌تواند با سیاستگذاری صحیح و تصویب قوانین با پشتوانه معتبر علمی و اجرای دقیق آن قوانین در جهت احقاق حقوق افراد در فضای مجازی و نیز به‌وجود آوردن دیوارهایی جهت صیانت از اطلاعات شخصی و حریم خصوصی کاربران و مقابله و مجازات با متجاوزان حریم خصوصی، معنا پیدا کند. همچنین می‌تواند با دغدغه‌مندی نسبت به معنویت و اخلاق در فضای سایبر، مراعات کردن حدود اخلاقی در اجرای سیاست‌های سایبری و برخورد صحیح با تولیدکنندگان و انتشاردهندگان محتوای غیراخلاقی محقق شود.

در مقابل اصل خلاق عدالت ویژه متولیان سایبری، رذیله اخلاقی ظلم و ستم است. متولیان سایبری زمانی به ظلم و ستم گرفتار می‌شوند که در انجام وظایف سایبری غفلت و کم‌کاری کرده و با تصویب نکردن قوانین و یا تصویب قوانین اشتباه، موجبات تضییع حقوق شهروندان مجازی را فراهم کنند. امیرالمؤمنین علی (ع) خطاب به حاکمان و سیاست‌گذاران می‌فرماید: «هَذَا دَعْتُكَ نَفْسُكَ إِلَى ظُلْمِ النَّاسِ عِنْدَ الْقُدْرَةِ عَلَى ذَلِكَ فَأَذْكَرُ قُدْرَةَ اللَّهِ (عَزَّ وَجَلَّ) عَلَى عُقُوبَتِكَ وَ ذَهَابِ مَا آتَيْتَ إِلَيْهِمْ عَنْهُمْ وَ بَقَاءِ مَا آتَيْتَ إِلَى نَفْسِكَ عَلَيْكَ» (طوسی، ۱۴۱۴، ج ۱ ص ۳۰۳).

یکی از دستورات عمل‌های اجرایی اصل اخلاقی عدالت برای متولیان سایبری استفاده از

ظرفیت‌های فضای مجازی در جهت پیاده‌سازی نظام عدالت‌گرا و پیش‌گیری‌کننده از فسادهای جامعه به ویژه فساد نظام اداری است. حاکمیت و متولیان سایبری بر اساس اصل عدالت باید با بهره‌گیری از فناوری و ابزارهای فضای مجازی برای افزایش اثربخشی نظارت‌ها و حذف بسترهای فسادزا و طراحی ساز و کار حسّاس و هوشمند در برابر زمینه‌های بروز فساد، جلوه‌های عدالت را در جامعه پیاده کنند.

از دیگر آیین‌نامه‌های اجرایی اصل اخلاقی عدالت برای متولیان سایبری، استفاده از امکانات فضای سایبری در جهت فرهنگ‌سازی عدالت‌طلبی، نهادینه کردن فرهنگ مبارزه با فساد و تبعیض، رشد فرهنگ پاسخ‌گویی و مسئولیت‌پذیری مسئولان، بهره‌گیری از ظرفیت شبکه‌های اجتماعی در مبارزه با بی‌عدالتی‌های اجتماعی، تقویت حساسیت عمومی با به مشارکت طلبیدن مردم و توسعه زیرساخت‌های حمایتی از افشاکنندگان فساد، می‌باشد.

بعضی دیگر از مصادیق و کدهای اخلاقی عدالت ویژه متولیان سایبری عبارتند از پرهیز از اهمال‌کاری نهادهای سیاست‌گذاری و حاکمیتی از وظایف محوله از جمله شبکه ملی اطلاعات؛ دقت سیاست‌گذاران درباره اطلاعات درست و کارشناسی و مواظبت بر اطلاعات گمراه‌کننده در جهت تصمیمات سایبری؛ غفلت نورزیدن ناظران و سیاست‌گذاران از رذائل اخلاقی و جرایم سایبری؛ پرهیز از فیلترینگ و بهره‌گیری از ساز و کارها و جایگزین‌های بهتر؛ تمهید زیرساخت‌های امنیتی برای جلوگیری از هک و سرقت‌های اینترنتی؛ مراقبت از سوء استفاده صاحبان نرم‌افزارها از اطلاعات کاربران؛ عمل کردن مسئولین به وعده‌ها و مسئولیت‌های سایبری خود؛ تصویب قوانین در راستای فضای سایبری اخلاقی و فراهم کردن شرایط آن.

یکی از چالش‌های اخلاقی ویژه نهادهای متولی فضای سایبر، دوگانگی اخلاقی حفظ امنیت اخلاقی فضای مجازی و نیز امنیت کشور و حفظ حقوق و آزادی‌های شهروندان دنیای مجازی اعم از حق آزادی بیان، حق فعالیت آزاد، حق دسترسی آزاد به شبکه‌های اجتماعی، حق حریم خصوصی و ... است. از سویی نهادهای حاکمیتی به لحاظ اخلاقی موظف به حفظ امنیت شهروندان و جامعه هستند و از سویی موظف به تأمین حقوق و آزادی‌های سایبری و جلوگیری از تعرض و به خطر افتادن آن هستند. در مواردی عمل به هر دو وظیفه برای نهادهای حاکمیتی ممکن نیست و چاره‌ای جز عمل کردن به یکی از آن دو و زیر پا گذاشتن دیگری وجود ندارد. چنین موقعیتی را در علم اخلاق اصطلاحاً «تراحم اخلاقی» یا تراحم حکمی امثالی گفته می‌شود.^۱

۱. تراحم حکمی امثالی حالتی است که قدرت لازم برای انجام همزمان هر دو فعل متراحم، از مکلف سلب شده و او

راه برون‌رفت از این تراحم اخلاقی آن است که متولیان سایبری ابتدا باید توجه داشته باشند که هیچ نهاد و مقامی نمی‌تواند به بهانه‌های گوناگون، حقوق و آزادی‌های سایبری شهروندان دنیای مجازی را مورد تعرض و تهدید قرار دهد و یا با اتخاذ سیاست‌ها و روش‌های اشتباه و منفعلانه‌ای، حقوق و آزادی سایبری آنان را سلب و یا محدود سازد. تنها در صورتی مجاز هستند که حقوق و آزادی سایبری را با ابزارهایی مانند فیلترینگ، پرازیت، کاهش سرعت یا قطعی شبکه محدود کنند که فضای مجازی و آزادی سایبری کاربران موجب تجاوز و سلب حقوق مادی و معنوی دیگر افراد شده و یا امنیت کشور را دچار مشکل حاد و اساسی کند که هیچ راه مقابله و مجازاتی با آن به غیر از سلب و محدود کردن حقوق شهروندان سایبری وجود نداشته باشد که در این صورت سلب حقوق و آزادی سایبری افراد باید به موجب حکم قانون، موقت، محدود و به قدر ضرورت، صورت گیرد.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

امروزه فضای مجازی در کنار فراهم نمودن زمینه فضایل اخلاقی، زمینه غیر اخلاقی را نیز تهیه کرده است. از این رو، لازم است در مقابل این جنبه منفی فضای مجازی ایستادگی کرد. از آموزه‌های وحیانی دین اسلام به دست می‌آید که برای ایجاد فضای مجازی اخلاقی، توجه فراوانی به اصل اخلاقی عدالت و لزوم رعایت آن توسط افراد مرتبط با فضای مجازی اعم از تولیدکنندگان و مروجان محتوای سایبری، کاربران و استفاده‌کنندگان عادی از فضای مجازی و نهادهای حاکمیتی کرده است. اگر این افراد در فعالیت‌های سایبری و تعاملات مجازی محور رفتار سایبری خود را عدالت قرار دهند و بر اساس آن حقوق خود و دیگران را رعایت کنند، چنین چیزی می‌تواند پایه‌های یک فضای مجازی سالم و اخلاقی را در عصر دیجیتال بنا کند. در مقابل، اگر مرتبطان با فضای مجازی محور رفتار و فعالیت‌های سایبری خود را زیر پا گذاشتن عدالت قرار دهند، شاهد فضای سایبری پر از ظلم و تجاوز به حقوق دیگران و سرشار از رذائل اخلاقی خواهیم بود.

عدالت در فضای مجازی در معانی مختلفی چون یکسان رفتار نمودن بین افراد، محروم

برای امثال و وظیفه‌های که گردن گیر شخص او شده، دچار تراحم شده است (نजारزادگان و دیگران، ۱۳۹۷، ص ۵۷).

نساختن دیگران از دسترسی به حقوق و قرار دادن هر چیز در جای خود، مراعات حدود و ... بکار گرفته می‌شود. دامنه عدالت در فضای مجازی، می‌تواند تمام رفتار سایبری افراد مرتبط با فضای مجازی حتی جزئی‌ترین افعالی که از آنان سر می‌زند، در بر گیرد. مطابق اصل اخلاقی عدالت در فضای عدالت، تمام مرتبطان با فضای مجازی در هر موقعیت سایبری که قرار می‌گیرند، موظفند خود را به فضیلت «عدالت» آراسته و از مسیر حق منحرف نگردند و مواظب کردار و گفتار سایبری خود باشند و خود را از کارهایی که آنان را از مسیر عدالت خارج می‌سازد، حفظ کنند.

فهرست منابع

* قرآن کریم

** نهج البلاغه

۱۲۰

ابن ابی‌جمهور، محمد بن زین‌الدین. (۱۴۰۳ق). عوالی اللئالی العزیزة فی الأحادیث الدینیة. (چاپ اول). قم: مؤسسه سیدالشهداء (ع).

اترک، حسین. (۱۳۹۲). معانی عدالت در اخلاق اسلامی. فصلنامه علمی-پژوهشی فلسفه و الاهیات. ش ۱. ص ۱۰۲-۱۲۶.

پاینده، ابو القاسم. (۱۳۸۲). نهج الفصاحة. (چاپ چهارم). تهران: دنیای دانش. تهران، مجتبی. (۱۳۹۲). اخلاق الهی. (چاپ اول). تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

جوهری. (۱۴۲۶ق). صحاح اللغة. (چاپ چهارم). بیروت: نشر دار احیاء التراث العربی. حسینی قلعه‌بهمن، سید اکبر. (۱۳۹۶). تحلیل کُد اخلاقی محبت در آئین کاتولیک. فصلنامه علمی-پژوهشی اخلاق پژوهی. شماره ۳. ص ۹۲-۱۱۰.

حسینی‌زاده، سیدعلی. (۱۳۹۹). غایت تربیت از دیدگاه اسلامی. فصلنامه علمی تربیت اسلامی. ۱۵ (۳۱). ص ۶۷-۸۷.

دلشاد تهرانی، مصطفی. (۱۳۹۰). نسبت عدالت و اخلاق در نهج البلاغه. فصلنامه حدیث اندیشه. ش ۱۲. ص ۳۱-۵.

دیبا، حسین. (۱۴۰۰). نقش همدلی در درک و تحقق اصول عدالت کیفری مطلوب. فصلنامه علمی-پژوهشی اخلاق پژوهی. ش ۱۰. ص ۴۹-۷۲.

راغب اصفهانی، ابوالقاسم حسین بن محمد. (۱۳۸۲ش/۱۴۲۴ق). مفردات الفاظ القرآن کریم. (تحقیق: صفوان عدنان داوودی). چاپ سوم. قم: ذوی القربی.

رحمتی، حسینعلی. (۱۳۹۶). تدوین نظام اخلاقی اسلام درباره فضای مجازی؛ ضرورت‌ها و بایسته‌ها. مجموعه مقالات منتخب همایش بزرگداشت حکیم صدرالمتهالین. (چاپ اول). تهران: انتشارات بنیاد حکمت اسلامی صدرا.

زبیدی، محمد مرتضی. (بی‌تا). تاج العروس. کویت: دارالهدایه.

شجاعی، امیراحمد. (۱۳۹۲). آیین زندگی (اخلاق کاربردی). (چاپ اول). قم: دفتر نشر معارف.

صانع‌پور، مریم. (۱۳۹۶). اخلاق شهروندان دنیای مجازی با تمرکز بر قرآن کریم و نهج البلاغه. (چاپ اول). تهران: انتشارات بنیاد نهج البلاغه.

طباطبایی، سید محمد حسین (علامه طباطبایی). (۱۳۷۴). ترجمه تفسیر المیزان. (چاپ پنجم، ترجمه: سید محمد باقر موسوی همدانی). قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

طوسی، محمد بن الحسن. (۱۴۱۴ق). الأمالی (للطوسی). (چاپ اول). قم: دارالتقافه.

فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۲۱ق/۲۰۰۱م). کتاب العین. بیروت: دار احیاء التراث العربی.

فیض، علیرضا. (۱۳۷۸). مبادی فقه و اصول. (چاپ نهم). تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.

کلینی، یعقوب. (۱۴۰۷). الکافی. (چاپ چهارم، تحقیق: علی اکبر غفاری). نشر دار الکتب الإسلامية.

گرامی، غلامحسین. (۱۳۹۶). انسان در اسلام. (چاپ ۳۳). قم: دفتر نشر معارف.

الله‌یاری، طلعت؛ مجیدی‌پرست، سجاد. (۱۳۹۳). گونه‌شناسی باندهای جرم و فساد در فضای مجازی. پژوهشنامه مددکاری اجتماعی. ش ۲. ص ۱۴۳-۱۶۵.

مسکویه، ابوعلی احمد بن محمد بن یعقوب. (۱۳۸۴). تهذیب الاخلاق و تطهیر الأعراق. قم: انتشارات زاهدی.

نجارزادگان، فتح‌الله و دیگران. (۱۳۹۷). تحلیل گونه‌های تراحم در دانش فقه و اخلاق با تأکید بر تراحم

اهتمامی (اشتغالی) در حوزه اخلاق. اخلاق و حیانی. ۸ (۲). ص ۴۹-۷۴.

نراقی، احمد. (۱۳۷۷). معراج السعاده. (چاپ پنجم). قم: انتشارات هجرت.

نراقی، محمد مهدی. (بی‌تا). جامع السعادات. (چاپ چهارم). بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.

واعظی، احمد. (۱۳۸۳). عدالت اجتماعی و مسائل آن. فصلنامه قیسات. ۹ (۳۳). ص ۱۸۹-۲۰۸.

پروفیسر شگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی